

УДК 1:331.104

С. Я. Сухачов,

кандидат філософських наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

**СОЦІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН:
СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА**

У статті досліджена сутність та структура соціального механізму трудових відносин. Показано, що в його багатогранну структуру входять насамперед принципово нова система гранично високої оплати якісних результатів праці, істотно видозмінена система розподільчих відносин, що складається в умовах становлення ринку, громадянського суспільства, а також суттєво перетворені умови праці мільйонів за рахунок повсюдного витіснення малозмістовної, тяжкої фізичної праці, що уособлює в собі мануфактурне виробництво періоду первісного накопичення капіталу.

Комплексний аналіз соціального механізму функціонування трудових відносин має базуватися на осмисленні сутності соціального механізму взагалі, оскільки "соціальний механізм – це складна взаємодія поведінки соціальних спільностей у сфері економіки і внутрішньої і зовнішньої регуляції поведінки соціальних спільностей" [1]. Якщо проблеми вкрай складної взаємодії поведінки таких соціальних спільностей як класи, стани, шари, нарешті, особа у сфері економіки є переважно об'єктом дослідження економічної, значною мірою соціологічної науки, то саме внутрішня і зовнішня регуляція поведінки соціальних спільностей, яка знаходить свій вияв багато в чому у відповідному ставленні до праці, є цариною безпосередньо філософських знань, насамперед, соціальної філософії, кінцева мета якої полягає у виявленні смислу індивідуального і суспільного буття, в тому, щоб "дати імпульс розвитку духовних сил суспільства" [2].

Ось чому досліджуючи питання про сутність, структуру соціального механізму функціонування трудових відносин, слід наголосити, що воно є актуальною проблемою соціальної філософії, аналіз якої значною мірою сприяє виявленню смислу індивідуального і суспільного буття, оскільки "соціальне виступає важливою складовою особистісного буття людини, як невід'ємної частки суспільного життя. Це означає, що соціальне існує не поза індивідами, а між ними, в них самих" [3].

Зрозуміло, що саме ставлення до праці, яке несе в собі невичерпний соціальний зміст, багато в чому сприяє виявленню позиції індивіда (активної чи пасивної) як до інших, так і до суспільства в цілому.

Ураховуючи те, що в соціальній філософії проблема розуміння сутності та структури соціального механізму функціонування трудових відносин є практично недослідженою, то виникає нагальна потреба подальшого осмислення та визначення як структури, так і сутності цього вкрай важливого механізму поза яким не можливий всебічний аналіз шляхів становлення громадянських структур сучасного українського суспільства. Тому основним завданням нашої публікації є подальший аналіз не повною мірою дослідженого в соціальній філософії питання про зміст, структуру, соціального механізму функціонування трудових відносин, особливостей його прояву як в умовах радянського соціалізму, який не витримав випробування часом, так і ринку.

Проблема сутності соціального механізму функціонування трудових відносин є також практично не дослідженою в сучасній соціально-філософській науці, про що свідчить, наскільки нам відомо, відсутність публікацій з цієї тематики. Як виняток можна вказати на монографію А. Арсеєнка, в якій розглядається соціально-економічний механізм регулювання трудових відносин на прикладі США, Канади, Великобританії [4]. Певною мірою осмисленню змісту соціального механізму функціонування трудових відносин сприяє дослідження В. Пилипенка, в якому проаналізована природа соціальної регуляції трудової поведінки [5]. Разом з тим потрібно сказати, що в соціально-економічній, соціально-філософській літературі знайшли висвітлення питання про сутність соціального механізму розвитку економічних відносин [6], духовності особистості [7], формування гуманістичного світогляду [8] адаптації молоді до ринкових умов [9]. Певним внеском у дослідження проблеми змісту соціального механізму є стаття В. Беха, в якій автор аналізує механізм дії соціального організму країни [10].

У контексті аналізу практичних шляхів входження українського соціуму в загальноєвропейський економічний, соціальний, політичний, духовний простір вкрай актуальним є питання про осмислення та визначення основних напрямків розвитку європейських, цивілізованих громадянських структур суспільства, детермінованих принципово новою системою гранично високої оплати якісних результатів праці, істотно видозміненою системою розподільчих відносин, а також якісно видозміненими умовами праці мільйонів як важливих структурних елементів соціального механізму функціонування трудових відносин. Тому метою нашої публікації є всебічний аналіз сутності, структури соціального механізму функціонування трудових відносин, поза яким вкрай

© Сухачов С. Я., 2009

проблематичне подальше осмислення конкретних шляхів як утвердження громадянських структур сучасного українського суспільства, так і його подальшого просування по шляху в ЄС.

Соціальний механізм функціонування трудових відносин включає в себе, по-перше, принципово нову систему гранично високої оплати якісних результатів праці в автоматизованому виробництві з суттєвою питомою вагою розумової праці, а також інженерно-технічної, науково-педагогічної, медичної, словом, інтелектуальної праці, що об'єктивно має високий соціальний престиж у суспільстві, яке не вражене системною кризою.

По-друге, соціальний механізм функціонування трудових відносин містить у собі істотно видозмінену систему розподільчих відносин як форми виробничих відносин, що діють нині і склалися частково за командно-адміністративної системи, а звідси – не відповідають вимогам продуктивних сил, що розвиваються в умовах становлення ринку, громадянського суспільства.

При цьому розподіл виступає в якості ефективного засобу соціальної політики, за допомогою якого відбувається регулювання і подальший розвиток суспільства, що переходить від соціалізму до ринку, капіталізму. Отже, ринковому, багатокладному, плюралістичному суспільству потрібна істотно видозмінена система розподільчих відносин, яка б знаходила своє втілення перш за все через механізм зворотної дії, за допомогою якого певні форми розподілу сприяють зростанню соціально-економічної визначеності самого виробництва, надають самим умовам виробництва і їх представникам своєрідний суспільний зміст.

Таким чином, мова йде про якісно новий механізм розподільчих відносин, що ніяк не дають жодної можливості чесному, ініціативному, небайдужому виробнику матеріальних і духовних благ, в умовах справжньої, об'єктивної оцінки результатів високопродуктивної праці, перебувати на межі, або за межею бідності, що спостерігається досить часто в наш час і виступає серйозним гальмом на шляху всіх ринкових реформ.

І якщо згідно офіційної статистики до категорії бідних в Україні віднесено 28% населення, а до злиднених – майже кожний шостий громадянин країни [11], то все це є показником недосконалості сучасного механізму розподільчих відносин українського суспільства.

Більш того, подальше впровадження структурних реформ значною мірою залежить від ефективності механізму розподільчих відносин, від того чи вдасться Україні, з одного боку, досягти запланованого подвоєння ВВП протягом наступного десятиліття [12], що, безумовно, позитивно позначиться на вирішенні таких вкрай важливих соціально-економічних проблем сучасного українського соціуму, як широкомасштабне утвердження авторитету чесної професійної праці, шляхом дієвої мотивації на основі істотного зростання зарплат, пенсій, стипендій, значного скорочення рівня безробіття, постійного збільшення видатків на розвиток науки, освіти, охорони здоров'я, і взагалі відчутного підтягування всіх соціальних стандартів до рівня європейських держав, у союз із якими прагне долучитися наша країна. З іншого боку, саме по собі зростання ВВП ще не може бути остаточним показником подальшого просування українського суспільства на шляху становлення й утвердження цивілізованих, а не гендлярських ринкових реформ, оскільки нині результати зростання ВВП переважно осідають у верхньому прошарку суспільства і лише крихти перепадають низовим верствам населення [13].

Саме тут корениться причина хронічної бідності досить значної частки населення, яка в силу об'єктивних обставин часто-густо демонструє незацікавлене, байдуже, споживацько-утриманське ставлення до праці, що є певною "родимою плямою" радянського соціалізму, який зазнав краху, завдяки насамперед недовості, неефективності розподільчих відносин взагалі і низькому рівню соціального захисту трудящих зокрема.

З цього приводу заслуговують на увагу дані соціологічних досліджень, проведених Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка та центром "Соціальний моніторинг", згідно яких за самооцінками свого матеріального становища "достатнім для нормального життя респонденти, в середньому, вважають дохід на одного члена родини розміром 1638 грн., що перевищує отримувані доходи більш ніж у 2 рази" [14].

Зрозуміло, що увесь зміст соціальної політики держави на сучасному етапі розвитку українського суспільства має спрацьовувати на зменшення істотного розриву між реальними доходами громадян та їхніми самооцінками свого матеріального становища.

Лише в такому разі є всі підстави вести мову про забезпечення необхідної пропорційності як у самій економіці, внаслідок якої виникає місткий платоспроможний ринок, у результаті чого стимулюється виробництво необхідних товарів, зростає прибуток, а з ним і можливість проведення повноцінної структурної перебудови, реконструкції виробництва, так і в усьому суспільстві, в якому здійснюється відтворення якісної робочої сили, розвиток науки, освіти, культури, охорони здоров'я. Таким чином, держава міцнішає, багатішає, задовольняючи свої фінансові потреби не за рахунок грабіжницької фіскальної політики, а за допомогою розвитку людини праці.

У цьому проявляється зворотний зв'язок соціального захисту на заробітну плату і навпаки, як важливих складових соціального механізму функціонування трудових відносин саме при переході від командно-адміністративної системи, державного соціалізму до ринку.

По-третє, соціальний механізм функціонування трудових відносин містить і необхідність істотного поліпшення умов праці мільйонів за рахунок повсюдного витіснення малокваліфікованої, важкої, монотонної фізичної праці, що уособлює в собі мануфактурне виробництво періоду первісного накопичення капіталу, в результаті широкого розгортання технологічної революції, впровадження гнучких, автоматизованих технологій, машин з вмонтованим інтелектом. Треба сказати, що на сьогоднішній день питома вага ручної праці у промисловості становить близько 40%, а в будівництві сягає за половину. Майже кожен третій робітник у промисловості зайнятий малозмістовною працею [15], що не може не ускладнювати проблему як формування механізмів ринкових перетворень взагалі, так і соціального механізму функціонування трудових відносин зокрема.

Функціонування соціального механізму трудових відносин саме в умовах ринку: постіндустріального суспільства передбачає поступове створення такої інфраструктури, яка ґрунтується на надвиробничих системах отримання, обробки інформації, якісно нових параметрах, принципах роботи транспорту і зв'язку.

Зрозуміло, що звільнена при цьому робоча сила, яка в умовах ринку є товаром, повинна перекваліфіковуватись, перенавчатись і не протягом короткочасних, мало що змінюючих курсів, що мало місце в недалекому минулому, а протягом досить-таки тривалого часу, що вимагає серйозних матеріальних затрат з боку держави в суворій відповідності до вимог сучасної технологічної революції. Але не всі робітники через індивідуальні якості спроможні це зробити і тим самим змінити свій соціальний статус за допомогою праці над собою, заради свого ж майбутнього, майбутнього своїх дітей та внуків.

І нарешті, по-четверте, до соціального механізму функціонування трудових відносин необхідно віднести формування, створення таких засобів, шляхів залучення до праці за допомогою привабливості її матеріальної винагороди, тобто зарплати, а також і самого процесу, що надає його учаснику певну радість, можливість самоствердитись, самореалізуватись через результати саме трудової діяльності. У той же час в Україні, в умовах глибокої системної фінансово-економічної, політичної кризи, спостерігається тенденція суттєвого обмеження ролі зарплати, як регулятора ринку і одного з важливих факторів розвитку цивілізованих, європейських, а не гендлярських трудових відносин. І якщо взяти дані про стан заробітної плати в Україні за останні роки, то необхідно зазначити, що згідно розрахунків Міністерства праці і соціальної політики номінальна заробітна плата у 2007 р. становила 243 долари США [16]. При цьому будемо пам'ятати, що середня зарплата в Україні зараз в 2,5 рази менша, ніж у 1991 році і в 37 разів менша середньої зарплати пересічного американця [17].

Про який широкомасштабний прояв творчого ставлення до праці в сучасному українському суспільстві може йти мова, коли питома вага заробітної плати в собівартості продукції у 2002 році становила лише 6-7%, в той час як на початку 90-х років ХХ ст. цей показник складав 15-20% [18].

Ось чому найважливішою особливістю функціонування соціального механізму трудових відносин є те, що за умов переходу від адміністративно-командної системи до ринку, тобто плюралізму, який встановлюється в муках і несе неминучі "родимі плями" як раннього, пізнього капіталізму, так і радянського соціалізму, нові багатоукладні форми економіки певний час об'єктивно будуть у меншості. А це означає, що прихильники цивілізованих, зразка початку ХХІ століття реформ як сьогодні, так і завтра, напевно, не можуть розраховувати на можливість бути в абсолютній більшості в кількісному та сутнісному значенні цього слова.

За збігом відповідних об'єктивних і суб'єктивних факторів, особлива роль серед яких і належить соціальним, трудовим, у певний історичний час, який може розтягнутись на довгі десятиріччя, досліджувана реформаторська меншість може трансформуватись еволюційно і стрибкоподібно у свою протилежність, але вже за наявності, в багато чому здійснених, революційних по суті, перетворень у нових формах економіки, які уособлюють ринкову, плюралістичну, постіндустріальну модель розвитку суспільства. Адже будь-який "еволюційний процес, розглянутий у широкому плані, – зазначає академік Б. Кедров, – включає в себе не лише кількісні і якісні зміни; з огляду на це він завжди передбачає наявність двох протилежних, що взаємодіють між собою, моментів: стрибків (тобто якісних змін) і поступовості, причому поступовість являє собою не лише необхідну форму кількісних змін, але і можливу за певних умов форму якісних змін" [19].

У процесі становлення таких якісно нових багатоукладних форм ринкової економіки, що містять "родимі плями" раннього, манчестерського капіталізму і вже поваленого радянського соціалізму, як, скажімо, наявність багатомільйонної армії людей, соціально, почасти довічно закріплених за виконанням важкої, малокваліфікованої, рутинної фізичної праці, яка багато у чому обумовлює

специфіку функціонування соціального механізму трудових відносин і проявляється у концентрованому вигляді, висловлюючись термінологією Б. Кедрова: стрибок і поступовість.

Але при цьому не будемо забувати, що класична буржуазна індустріальна модель виробництва і споживання ніяк не може вважатись зразком для наслідування, бо наступне дотримання її загрожує потенційною небезпекою незворотних, що зачіпають глибокі інтереси десятків мільйонів людей, екологічних катастроф. У зв'язку з цим дуже актуальним є положення, яке аргументує академік Н. Моїсєєв, про те, що саме людство було і є головним сміттєвиробником: воно виробляє відходи органічного походження, вилучаючи їх з природного кругообігу речовин, у 2000 разів інтенсивніше за всю іншу біосферу. У наш час стає більш очевидним, що навантаження від людської діяльності, найперше – трудової, на оточуюче середовище, не просто визначає його еволюцію, а і зростає так швидко, що вести мову про якусь рівновагу біосфери і одночасно про збереження гомеостазу виду *homo sapiens* вже немає необхідності [20].

Адже оптимальна модель розвитку українського суспільства не може не враховувати взаємообумовленості, триади: суспільства, виробництва, на основі певної науково-технічної бази і природи, до якої сучасний, не говорячи вже про майбутнє, виробничий потенціал повинен всіляко пристосовуватись, але аж ніяк не навпаки, що характерно для періоду первісного накопичення капіталу, раннього, манчестерського капіталізму, з проблемами якого повною мірою зіткнулися сьогодні країни, які утворилися на теренах колишнього СРСР.

Виходячи з тих соціально-політичних, економічних, духовно-ідеологічних реалій українського суспільства, потрібні не стільки спроби скоротити, стиснути історичні рамки періоду первісного накопичення капіталу і найшвидшого тим самим досягнення стадії постіндустріального капіталізму, що ставить нас у становище наздоганяючих, скільки розумне, з урахуванням історичного досвіду будівництва дійсно демократичного, процвітаючого суспільства, в якому людина праці повинна бути надійно, зовсім не так, як нині, соціально захищена і з огляду на це виявляє хазяйське, зацікавлене ставлення до праці, що служить надійною основою впевненості в майбутньому.

Тому всі спроби повернутись до радянського соціалізму або форсувати просування до постіндустріальної стадії капіталізму, що посилюють соціальну диференціацію а, отже, і соціальну напругу до критичних меж, поспішна зміна соціальної конфігурації суспільства потенційно загрожують "югославізацією" всього життя в країні.

Крім того, спроби тиску з будь-якого боку полярних таборів ризикують появою, так би мовити, третьої політичної сили, яка, як не раз траплялось, може повести маси, виснажені тривалим, що веде до різкого зниження життєвого рівня людини праці, протистоянням різних політичних полюсів. У даному випадку не можна не нагадати слова великого французького філософа Шарля Луї Монтеск'є про те, що "все, що існує, має свої закони" [21].

Говорячи про наявність періоду трансформації соціалізму в капіталізм, необхідно підкреслити, що марксизм-ленінізм пояснює неминучість перехідного періоду між ними тим, що капіталізм економічно зародився в надрах феодалізму. Оскільки ці лади базуються на однотипних виробничих відносинах приватної власності, то економічною основою соціалізму, що заперечують експлуатацію людини людиною, виникнути в умовах буржуазного ладу не можуть, оскільки їм нібито повинен передувати переворот політичний – пролетарська революція і диктатура пролетаріату, що ніби дає простір принципово новій колективістській формі власності.

У свою чергу, перехідний період від радянського примусового соціалізму до ринку, громадянського суспільства не заперечує можливості зміцнення тоталітаризму і підтверджує, що руйнація верхнього символічного шару "радянськості" ще не призвела до формування нових цінностей, орієнтацій та мотивацій, які стимулюють активність, ініціативу, відповідальність, поза якими втрачається всякий сенс аналізу соціального механізму функціонування трудових відносин.

Саме відсутність надійного прогностичного потенціалу марксистсько-ленінської теорії суспільного розвитку і стала однією з причин краху радянської моделі соціалізму, який, відтак, і не створив ефективно працюючий соціальний механізм функціонування трудових відносин. І взагалі "всі моделі соціальної зміни, що існували досі, виявилися такими, що мають низький прогностичний потенціал, що призводило до особливо тяжких наслідків у тих випадках, коли вони ставали підґрунтям соціальної практики" [22].

Сьогодні в умовах становлення ринку саме недоведеність до логічного кінця капіталістичного розвитку і їх "перервність" після жовтня 1917 р., помножені на породжені "розвинутим" соціалізмом, "родимі плями" призвели до того, що все знову немов повертається у свої рамки.

Але в цьому випадку не варто забувати про людський фактор, людський матеріал, істотною рисою якого є те, що існує сформована людина, хоч не нова, але така, що певною мірою, нерідко не сприймає необхідність ринкових реформ, багато в чому зіпсована "зрівнялівкою", непослідовним здійсненням принципу соціальної справедливості, що звикла здебільшого чекати милості від держави, тобто від мудрих, справедливих, наділених унікальною властивістю всіх розсудити, керівників усіх

рівнів. "Якщо говорити про прогрес Європи, – зазначає М. Драгоманов, – особливо західної, то він обумовлений в першу чергу, копіткою, впорядкованою тривалою працею багатьох поколінь, що багато в чому визначало і визначає усю палітру громадського життя. Але в Росії орієнтири масової свідомості були, як відомо, дещо іншими і пов'язані з сподіваннями на краще, яке має прийти від "доброго царя, розумного керівника", який раптово водночас зробить усіх щасливими" [23].

Цілком очевидно, що подібна установка значної кількості працездатних осіб не на працю у влаштуванні власної долі певною мірою ще більше зміцнилась і розвинулась саме в роки радянської влади.

У цей час у гонитві за валовими показниками, в тому числі й у сфері соціальних і особливо розподільчих відносин, розуміючи, наприклад, нерівність у доходах як "пережиток" капіталістичного минулого, майже замовчувалось, що розподільчі відносини соціалістичного суспільства не можуть не бути відносинами неповної рівності, тобто фактичної нерівності у задоволенні його членами постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб.

Причому використання соціальної нерівності, за справедливим зауваженням дослідника М. Руткевича, як важеля для просування до все більшої соціальної рівності – така вельми загальна закономірність розвитку соціалізму, діє як при оплаті праці за її кількістю та якістю, так і при здійсненні першої частини... формули "від кожного за здібностями" [24].

Таким чином, така чітко зафіксована й аргументована вченим закономірність використання соціальної нерівності як необхідної умови для досягнення повнішої соціальної рівності є нічим іншим, як констатацією того, що сама по собі соціальна нерівність – це свого роду найважливіший стимул у соціальному механізмі функціонування трудових відносин, який спонукає тих, хто сьогодні бідний, працювати краще з усіма наслідками, що виходять звідси, і тим самим за допомогою високоякісної праці вирватись з орбіти малозабезпеченості, бідності.

Інша справа, що для цього, крім елементарного бажання, робітнику потрібно мати відповідну професійну придатність, яка має щоденно підтверджуватись на основі копіткої праці не лише зі знаряддями й предметами праці, а в першу чергу над самим собою. Аби все це відбулося, потрібно підвищувати кваліфікаційний рівень, доводячи тим самим здібність, виконувати ті чи інші престижні у своїй масі функції, які відповідним чином матеріально і морально стимулюються в суспільстві.

Більш того, зазначена М. Руткевичем соціальна закономірність, якщо не замовчувалась, то не отримувала свого подальшого дослідження в силу часто-густо повторюваного, як заклинання, положення про те, що бідність як негативне явище – це доля докомуністичних формацій і їй не може бути місця при соціалізмі. Ось чому на практиці, якщо дотримуватись відомого лєнінського положення про те, що в "новому кращому суспільстві не повинно бути ні багатих, ні бідних, усі повинні працювати" [25], просякнутому негативним ставленням до самої можливості наявності бідних при соціалізмі, офіційне радянське керівництво тим самим не приділяло уваги другій частині твердження, про те, що всі повинні працювати, нерідко забуваючи, що праця від праці різниться, що вона здійснюється не для самої себе, не для ритуалу, за яким неминуче двічі на місяць слідує відповідний підпис у відомості про зарплатню, а для виробництва товарів, які своєю якістю не поступаються кращим зарубіжним аналогам.

Саме відсутність реальних уявлень про складові елементи, а тим більше про їх субординацію, соціального механізму функціонування трудових відносин, особливе місце серед яких займає питання про соціальну нерівність, вірніше, про оптимальні граничні масштаби даного неминучого соціального явища, і порушення яких як в кількісному, так і в якісному відношенні викликає зростання соціально-політичної напруженості, яка є підґрунтям соціальних катаклізмів, революцій, багато в чому і стала причиною неминучого краху радянської моделі соціалізму.

Разом із тим, якщо дотримуватись подібної логіки, не виключено й те, що, не осмисливши, а тим більше не запустивши на повну потужність даний механізм у відповідності не з прагненнями політиків будь-якого рангу, а з вимогами ринку зразка ХХІ ст., цей процес може потенційно не відбутися. У даному випадку автор не ставить завдання аналізу такої ситуації, яка гіпотетично має право на існування.

Причому не будемо забувати, що в будь-якому суспільстві є певна кількість осіб: пенсіонерів, дітей, інвалідів, що в силу відомих обставин не беруть участі у виробництві матеріальних та духовних благ і яким держава повинна гарантувати задоволення мінімуму їх потреб. А при соціалізмі, основою якого мав би стати принцип соціальної справедливості, була створена нерівномірність між групами населення в реальному користуванні матеріальними та духовними благами, які отримуються вже безкоштовно з суспільних фондів споживання.

За вимогами соціальної справедливості найбільша кількість життєвих благ, що отримуються безкоштовно або на пільгових умовах, за логікою речей повинна була припадати на представників малозабезпечених груп населення, а не навпаки, як часто бувало в реальній соціалістичній дійсності. Більше того, через недосконалість розподільчого механізму радянського суспільства, доперебудовної

і особливо перебудовної доби, розподіл безкоштовних благ з суспільних фондів споживання, за чисельними соціологічними дослідженнями, складався "на користь не менш, а більш високооплачуваних груп населення" [26], що не могло не підживляти стимули до високоякісної праці значної частини працівників.

Крім того, дана тенденція, що не дозволяла соціалістичному суспільству повністю забезпечити проголошені і закріплені у відповідних законодавчих актах соціальні гарантії стосовно представників малозабезпечених груп населення і саме за рахунок суспільних фондів споживання максимально задовольнити їх соціальні пріоритетні потреби в охороні здоров'я, освіті, житлі, мала не короточасний, а довгостроковий характер, оскільки висновки соціологів більш ніж двадцятирічної давності вже фіксували її прояви. І серйозним політикам, якщо вони дійсно претендували на таке високе звання, слід було зробити далекоглядні висновки, що багато в чому дозволило б пом'якшити ті соціальні протиріччя, які об'єктивно визначали у великій мірі крах радянської системи.

Більш того, ще наприкінці 60-х – початку 70-х років XX століття соціологи встановили, що навіть у межах одного міста групи з більш великим рівнем доходу часто користувались благами з суспільних фондів споживання в більшій мірі, ніж категорії з меншими доходами, хоча все повинно було бути якраз навпаки, якщо слідувати проголошуваним принципам соціалізму, то це ніяк не спрацьовувало на посилення привабливості соціалістичних ідеалів серед трудящих, особливо молоді. Так, охоплення дошкільними закладами дітей із малозабезпечених сімей складало 48,2%, високооплачуваних – 91,6%, охоплення позашкільними заняттями учнів відповідно – 20,1% та 34%, піонерськими таборами і дитячими санаторіями – 11% та 14,2%, будинками відпочинку і санаторіями осіб старших 16 років – 4,1% та 14,6% [27].

Зрозуміло, що зазначені негативні тенденції у сфері соціальних відносин, так би мовити, соціалістичного походження в умовах становлення громадянського суспільства ще більше посилюються, породжуючи зростання соціальної напруженості, створюючи об'єктивно далеко нерівні стартові можливості входження в ринкові відносини для різних груп населення.

Отже, наведена вище аргументація про деякі особливості становлення соціального механізму функціонування трудових відносин в умовах ринку, його особливостей до жовтня 1917 року і радянської доби неминує вимагати дальшого всебічного комплексного осмислення свого роду історичного тла. У цьому плані відзначимо справедливості думки відомого американського політолога радянського походження О. Янова про те, що, аби зрозуміти сутність процесів, які відбуваються на території колишнього СРСР, необхідний аналіз за 70-100 років, а вивчення історії найменше десяти поколінь [28].

Одним із важливих компонентів такого історичного тла, аналіз якого багато в чому сприяє осмисленню сутності соціального механізму функціонування трудових відносин, є дослідження хоч би в самих загальних рисах ролі і місця робітничого класу у становленні тих соціальних передумов, які обумовлюють перехід українського суспільства до ринку. Відомо, що робітничий клас, який після жовтня 1917 р. складав не більше 15% населення [29], не міг би зберігати керівної позиції, якби не залучив у союзники більшість трудящого населення, а саме – селянство.

В інших умовах, у країнах так званої народної демократії, такий союз об'єднував робітничий клас, все селянство разом із так званими "куркулями", міську дрібну, а часом і середню буржуазію. Але марксизм середини і другої половини XX ст. не виключив можливості і того, що в майбутніх соціалістичних революціях, які нібито повинні мати місце відповідно до логіки "наукового комунізму", можливий більш широкий за соціальними параметрами союз антиімперіалістичних сил, що пригнічуються міжнародними, транснаціональними монополіями. У такому випадку марксист розуміли соціальні революції як такі, що ведуть у силу дії найскладнішого комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів, до неминучої зміни одної суспільно-економічної формації іншою, одного способу виробництва іншим, одної соціально-економічної форми організації праці іншою.

І серцевиною подібних змін виступає якісна зміна форм власності, що веде революційними, еволюційними, мирними та немирними, парламентськими та авторитарними, диктаторськими шляхами до перебудови соціальної структури суспільства. Уся післяжовтнева історія СРСР та історія інших країн соціалістичного табору яскраво свідчить, що заради реалізації в сутності утопічних постулатів марксизму-ленізму про приватну власність як джерело антагонізмів та соціальну революцію як локомотив історії на практиці були знищені так звані експлуататорські класи, включаючи десятки мільйонів селян-трударів та ремісників. "Криваві революції, – попереджував герценівський "Колокол" 1 лютого 1858 року, – повторюються судорожно та безплідно, приносячи замість громадянської свободи ганебний деспотизм" [30].

При цьому, вельми схожу оцінку сутності соціальних революцій, але вже крізь призму проблем трудової самооцінки особистості, що займає істотне місце в соціальному механізмі функціонування трудових відносин, дає М. Горький, відзначаючи, що "...революція не має в собі ознак духовного

відродження людини, не робить людей чеснішими, відвертішими, не підвищує їхньої самооцінки та оцінки їхньої праці" [31].

Більш того, всі ці зміни, що торкаються інтересів, ціннісних орієнтацій трудящих, чи сприймаються, схвалюються переважною чи хоч би значною масою населення, або, навпаки, відкидаються їхньою ж трудовою діяльністю, сприйманням чи запереченням якісно нового ставлення до праці. У такому випадку виникає цілком закономірне питання, чому саме за допомогою трудової, а не, скажімо, суспільно-політичної чи духовної діяльності, маси можуть більш-менш правильно чи неправильно судити про близькість, співзвучність їм, чи, навпаки, несприймання ними тих чи інших політичних доктрин, теорій гасел, установок та програм.

Навіть, якщо виходити з суто кількісного підходу, то саме за допомогою трудової діяльності, як найбільш масового процесу, ніж, скажімо, політичний, трудові верстви населення, що є більшістю в будь-якому суспільстві, через власне "Я" пропускають той широкий спектр політичних програм, гасел, обіцянок, посул будь-якої влади, не кажучи вже про періоди революційно якісних змін, що ведуть до заміни одної форми власності іншою, одного способу виробництва іншим, одної соціально-економічної форми організації праці іншою.

Хоча треба сказати, що історії відомі випадки здійснення революції в їх надто антагоністичних, винищуючих формах, коли масовою, переважно на якийсь час стає не трудова, а політична і навіть озброєна діяльність, коли багато чого в суспільстві вирішує "людина з рушницею", а не зі знаряддями праці, за допомогою яких робітник виробляє найбільш потрібні в усі часи та епохи матеріальні та духовні блага.

У цьому зв'язку навряд чи хто буде всерйоз піддавати сумніву положення про те, що в кінцевому рахунку ефективність соціально-політичного, економічного курсу, будь-якої політичної сили, яка претендує на владу, а тим більше взяла її в свої руки, визначається народом, тим же виробником, за допомогою таких традиційних критеріїв, як: "що мені дає моя трудова діяльність"; "що можу я, а також мої ближні мати, чи, навпаки, не мати, отримуючи за її результати". А в тому, що особистість як представник конкретного соціуму ніколи не зупиняється на досягнутому і справедливо бажає мати причому, часто не тільки матеріальних, але й духовних благ більше, ніж учора, немає нічого ганебного, нічого, що суперечить людині як істоті суспільній.

Тим більше в цьому зв'язку не можна відмовити в правомірності ленінському підходу, що відкрив загальносоціологічний закон підвищення потреб [32]. І цілком очевидно, що потреба в праці в контексті даного закону має ніби свою соціологічну нішу. Адже від реалізації потреби в праці залежить як економічна могутність будь-якого політичного устрою, так і задоволення постійно зростаючих матеріальних та духовних потреб особистості.

Таким чином, можна зробити висновок, причиною будь-якої соціальної революції в кінцевому рахунку є саме незадоволення трудящих мас існуючими соціально-економічними, політичними умовами здійснення, протікання трудової діяльності, результати якої їх не влаштовують. За подібною логікою зрозуміло чому процес становлення капіталістичних, ринкових відносин був навіть у Західній Європі таким тривалим, що розтягнувся не на одне століття.

У контексті положень, що аналізуються, можна підійти до пояснення, чому та ж буржуазна революція у Франції зазнала кілька етапів: 1789 – 1794 рр., 1848 – 1852 рр. У царській Росії прискорене утвердження ринкових, капіталістичних відносин, що інтенсивно почалося після скасування кріпацтва в 1861 р., відбувалося аж до жовтня 1917 р., увібравши в себе відразу дві революції: 1905 – 1907 рр., лютий 1917 р. Якщо в даному випадку виникає хоч найменша спокуса хоча б у загальних рисах проаналізувати сутність, причини, цілі, рушійні сили даних революцій, то ми неминуче виходимо за рамки нашого дослідження.

Імовірно, жовтнева революція 1917 р. була багато в чому реакцією багатонаціонального народу на криваву Першу світову війну. Поставлені царським урядом мільйони селян під рушницю поступово зрозуміли, що зброєю можна направити й проти ненависних їм поміщиків, а отже й проти всього державного суспільно-політичного устрою. Усвідомивши себе як силу не тільки у військовому відношенні, солдатська маса, яку активно агітували більшовики, була впевнена, що в ситуації, яка склалася, вже не спрацює політика "приборкання", як було після поразки першої російської буржуазної революції 1905 – 1907 рр. У цьому зв'язку, на наш погляд, чекає свого серйозного, безпристрасного наукового аналізу питання про історичні долі НЕПа, особливо його генезису, як небезуспішну спробу В. Леніна і його прибічників вмонтувати в соціалізм те, що може бути прийнятним, може дати простір творчій ініціативі людині праці, котрою в той час у Росії, Україні був здебільшого селянин. Саме в Леніна можна знайти вкрай важливий висновок, що "вдержатися можна, тільки взявши весь досвід культурного, технічного, прогресивного капіталізму" [33].

Як це не парадоксально звучить, але і сьогодні, коли суспільство трансформується навпаки, від радянського соціалізму до ринку, капіталізму, слова Леніна про те, що втриматись можна при умові,

якщо взяти на озброєння увесь досвід культурного, технічного, прогресивного капіталізму, безпосередньо стосуються до влади належних і не лише в Україні, а на терені колишнього СРСР.

Але особлива складність, якщо не таємничість, нинішнього перехідного періоду, полягає в тому, що слова, проголошені В. Леніним майже дев'яносто років тому, адресовані, як це не дивно звучить, як і до тих, у кого в руках політична влада, так і до мільйонів людей, які в результаті щоденної, копійної роботи, в першу чергу над самим собою, повинні змінити ставлення до праці як до прокляття, покарання за гріхи Господні на ставлення хазяйське, зацікавлене, особистісне, яке дозволяє і передбачає оволодіння культурно-технічним, а в наших умовах і науково-технічним, інтелектуальним досвідом прогресивного, зразка початку ХХІ ст., капіталізму.

У зв'язку з цим не можна не відмітити глибоку думку академіка М. Моїсеєва про те, як багато "часу було необхідно лютеранським країнам, щоб перетворити ставлення до праці, як до "Божої кари" в життєву мету" [34], до того ж народів, говорячи ленінськими словами, які являють собою справді "прогресивний капіталізм". Дійсно, останні два слова, на наш погляд, можуть стати вихідними в дослідження проблеми соціального механізму функціонування трудових відносин, оскільки не визначивши в контексті яких соціально-політичних, економічних параметрів вони перебувають, неможливо говорити про соціальний механізм, який є в певній мірі відбитком, дзеркальним відображенням господарського, політичного, правового механізмів і навпаки.

Разом із тим "механізми дії соціальних закономірностей – це механізми, які формують середні рівнодійні величини, які характеризують соціальні відносини на різних рівнях соціальної організації суспільства" [35]. Більш того, дуже важко вести мову про соціальний механізм функціонування трудових відносин, до кінця не з'ясувавши суті, завдань, кінцевих цілей тієї політичної, економічної, соціальної, духовно-ідеологічної моделі розвитку суспільства, згідно законів, вимог якої відбувається розвиток нашої країни.

Отже, капіталізм не завжди тотожний капіталізму, очевидно, як і соціалізм, інакше ми не ходили б, образно кажучи, з жовтня 1917 р. і по цей день навколо одного кола: капіталізм-соціалізм і навпаки. Автор розуміє, що його можуть звинуватити в усіх гріхах, приклеївши різноманітні ярлики та "ізви", але від цього суть проблеми, за нашим глибоким переконанням, не змінюється.

Отже, намагаючись з'ясувати відмінності власне капіталізму від капіталізму прогресивного, як писав у свій час В. Ленін, а стало бути і ринку, так би мовити первісного, дикого, від ринку, знову ж таки культурного, прогресивного, з метою усвідомлення специфіки функціонування соціального механізму трудових відносин в умовах становлення громадянського суспільства, не можна не поглянути на проблему, яка аналізується, під кутом зору оцінок розвитку суспільства не на формаційному рівні, а, якщо можна так сказати, на цивілізаційному.

У даному випадку, ми підійшли до питання про те, в якій цивілізації може мати місце максимально ефективна система управління трудовою діяльністю, яка реалізує на практиці позитивні сторони, як периферійного, так і централізованого управління. Відомо, що периферійний момент управління є базою всієї системи управління трудовою діяльністю, так як на периферії знаходяться об'єкти управління, тобто конкретний виконавець трудової діяльності, поза яким втрачає зміст будь-який трудовий процес і управління. Крім того, саме робітник у максимально периферійній системі управління виступає одночасно як суб'єктом, так і об'єктом управління своєї трудової діяльності. Більше того, в такій системі управління людина праці повністю розпоряджається тими матеріальними і духовними благами, які вона створює своєю працею, і в зв'язку з цим максимально периферійна система управління постає як найефективніша, тому що передбачає добровільну трудову віддачу людини, її глибоку зацікавленість у власній праці та її результатах, які втілюються в товарах матеріального та духовного споживання та послугах.

Говорячи про позитивні моменти централізованого управління, варто відмітити, що воно дозволяє "орієнтувати в просторі й часі однотипні дії окремих працівників і трудових колективів. Це надає їм однонаправлений і узгоджений характер, підсилює їх загальний ефект і в цілому дає можливість здійснювати таку трудову діяльність, яка не під силу адекватній кількості людей, які трудяться поодиночки" [36].

Таким чином, централізоване управління трудовою діяльністю створює необхідні умови для вдалої реалізації позитивного ефекту периферійного управління, яке найбільш рельєфно проявляє себе у трудовому процесі, що детермінований багато в чому дією соціального механізму функціонування трудових відносин, поза яким вкрай проблематичним є подальше осмислення шляхів становлення громадянських структур сучасного українського суспільства, його входження у соціально-економічний, політичний, духовний простір європейських країн.

Отже, питання про сутність, структуру соціального механізму функціонування трудових відносин містить в собі неабиякий соціально-філософський практичний зміст, комплексний аналіз якого суттєво сприяє здійсненню подальших наукових розвідок відносно шляхів, темпів, напрямків утвердження в Україні громадянського суспільства та його постіндустріальний, інформаційний стадії,

що передбачає принципово новий статус людини праці, яка б посіла належне місце не лише як виробника матеріальних і духовних благ, але і як господаря власної долі та держави, боротьба за яку тривала протягом багатьох століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Соціологія: Підручник / За загальною редакцією В. П. Андрущенка, М. І. Горлача. – Харків. – Київ. – 1998. – С. 394.
2. Філософія: Підручник / Г. А. Заїченко, В. М. Сагатовський, І. І. Кальний та ін., За ред. Г. А. Заїченка та ін. – К., 1995. – С. 248.
3. Муляр В. Проблема становлення особистості в системі "індивід – суспільство" (філософсько-культурологічний аналіз). – Житомир. – 2005. – С. 128.
4. Арсеєнко А. Социально-экономический механизм регулирования трудовых отношений (на примере США, Канады, Великобритании). – К.: Наукова книга, 1995. – 184 с.
5. Пилипенко В. Социальная регуляция трудового поведения (социологический анализ). – К., 1993.
6. Косале Л. Я. Социальный механизм экономических инноваций в постсоветской России // Автореф. ... дис. докт. экон. наук : 05.13.10 : Москва, 1998. – 275 с.
7. Баранівський В. Соціальний механізм розвитку духовності особистості // Автореф. дис. ... докт. філос. наук. – К., 1996.
8. Решетніченко А. Соціальні механізми формування гуманістичного світогляду // Автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.00.03 / А. В. Решетніченко; Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2000. – 31 с.
9. Щудло С. Соціальний механізм адаптації молоді до ринкових умов (регіональний аспект) // Автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.07 / С. А. Щудло; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2000. – 19 с.
10. Бех В. Філософський вимір соціального організму країни: ідея, сутність, зміст та механізм дії // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – Житомир. – 2006. – Вип. № 1. Філософські науки. – С. 11-23.
11. Український соціум: соціально-політичні виміри: Матеріали засід. "круглого столу" від 28 груд. 2004 р. / За заг. ред. Крисаченка В. С. – К., 2005. – С. 61.
12. Грант з Японії: Світовий банк підтримує структурні реформи в Україні // День. – 2006. – 26 жовтня. – С. 5.
13. Філіпенко А. НЕП: Як не випасти із глобального цивілізаційного простору // Урядовий кур'єр. – 2005. – 20 січня. – С. 6.
14. Чим живуть Україна і українці. Громадська думка на межі 2006-2007 років: оцінка року, що минає та погляд у майбутнє // Людина і влада. – 2007. – № 1. – С. 137.
15. Лукашевич М. Соціологія праці: Підручник. – К., 2004. – С. 94.
16. http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article.art_id=55411&cat_id=34942
17. З погляду ПНЄРУ. Гроші. // Обрій. – 2005. – 5-11 травня. – С. 3.
18. Полозенко Д. Соціальна сфера та її фінансове наповнення // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 83.
19. Кедров Б. Ленин и диалектика естествознания XX века. – М., 1971. – С. 360.
20. Моисеев Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы. Эколого-политологический анализ // Вопр. филос. – 1995. – № 1. – С. 3-4.
21. Монтескье Ш. Философские соч. – М., 1955. – С. 163.
22. Бевзенко Л. Самоорганізаційна природа феномена гри // Філосо. думка. – 1999. – № 3. – С. 5.
23. Драгоманов М. Вибране – К., 1991. – С. 408.
24. Руткевич М. Социалистическая справедливость // Социол. исслед. – 1986. – № 3. – С. 16.
25. Ленін В. До селянської бідноти // Повн. збір. тв. – Т. 7. – С. 128.
26. Заславская Т. Человеческий фактор развития экономики и социалистическая справедливость // Коммунист. – 1986. – № 13. – С. 13.
27. Роговін В. Проблеми соціально гарантованого мініму життєвих благ // Філосо. думка. – 1987. – № 2. – С. 26.
28. Муляр В. Загальна політологія. Курс лекцій. Житомир. – 1994. – С. 10.
29. Научный коммунизм. Учебное пособие для вузов. – М., 1988. – С. 168.
30. Плимак Е. Об одной "академической" легенде. Звал ли Чернышевский к топору? // Свободная мысль. – 1993. – № 6. – С. 90.
31. Горький М. Несвоевременные мысли. Рассказы. – М., 1991. – С. 16.
32. Ленін В. З приводу так званого питання про ринки // Повн. збір. тв. – Т. І. – С. 95.
33. Ленін В. Промова на III Всеукраїнському з'їзді робітників водного транспорту 15 березня 1920 р. // Повн. збір. тв. – Т. 40. – С. 208-209.
34. Моисеев Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы. Эколого-политологический анализ // Вопр. филос. – 1995. – № 1. – С. 26.
35. Осипов Г. Социология и социализм. – М., 1990. – С. 189.
36. Красников Б. Новый взгляд на эволюцию общества: Закономерности развития человечества, принципы демократии, самоуправления и рационального устройства общества. – К., 1995. – С. 9.

Матеріал надійшов до редакції 15.06. 2009 р.

Сухачев С. Я. Социальный механизм функционирования трудовых отношений: сущность и структура.

В статье исследована сущность, структура социального механизма функционирования трудовых отношений. Показано, что в его многогранную структуру входят в первую очередь принципиально новая система гранично высокой оплаты качественных результатов труда, существенно видоизмененная система распределительных отношений, которые складываются в условиях становления рынка, гражданского общества, а также качественно преобразованные условия труда миллионов за счет повсеместного вытеснения малосодержательного, тяжелого, физического труда, который олицетворяет в себе мануфактурное производство периода первоначального накопления капитала.

Suhachov S. Ya. The Social Mechanism of Labour Relations Functioning: the Essence and the Structure.

The article researches the essence and the structure of the social mechanism of labour relations. It has been proved that the many-sided structure of the mechanism of labour relations incorporates an essentially new system of high payment for the efficient results of labour, as well as a considerably altered system of distribution relations, which develop when the market and the civic society are in the making. The conditions of labour for the millions of people substantially change, owing to the general exclusion and displacement of non-efficient hard physical labour which is the incarnation of manufacture production of the period of the primary accumulation of capital.